

Bírálat

Zsengellér József

Ókori jahvista csoportok a bronzkortól Johannész Hürkanoszig (Kr.e. 1500-104).

Korabeli forráselemzés

című DSc disszertációjáról

Zsengellér József disszertációjában hatalmas időtávra tekintve vizsgálja témáját, csaknem másfél évezred forrásait számlálja elő és elemezi példaértékű gondossággal. Már a címet olvasva is kiderül, hogy a dolgozat nem a szokványos vallástörténeti, teológiai áttekintés akar lenni. Nem egyszerűen a YHWH-vallás történetét kívánja tárgyalni, sokkal inkább az a célja, hogy feltérképezze azt a rendkívül változatos és sokrétű teret, amelyben el lehet helyezni azokat a csoportokat, amelyek vallásukban így, vagy úgy, de YHWH követőiként határozták meg önmagukat. A szerző ezzel mintegy kijelöli azon lehetséges témák sorát is, amelyeket nem kell tárgyalnia dolgozatában. Ám ezzel egyidőben – megítélésem szerint – az is kiderül, hogy a dolgozat, pusztán témaválasztásával is új kutatási eredményeket ígér. Így azután nincs értelme feltenni azt az egyébként is felesleges (bár sajnos gyakori) kérdést, hogy ti. „Miért nem írt erről, vagy arról?”.

A dolgozat kronológiai rendben haladva veszi sorra a különféle jahvista csoportokat, amelyek felbukkantak Izrael ókori története során. Ezt megelőzően az első fejezetben összefoglalja egy máig megoldatlan probléma megoldási kísérleteit: kutatástörténeti összefoglalást ad, majd megállapítja, hogy a YHWH-név etimológiája egyelőre a kutatás egyik rejtélye. A névszói, igei vagy mondaton alapuló megfejtések mindegyikében van megfontolásra érdemes elem, ám a probléma lezárását egyiktől sem várhatjuk. A második fejezet a név lehetséges bronzkori előfordulásait vesz sorra. Ezek, mivel a politikai értelemben vett Izrael e korai időszakban még nem létezett, még a definiálható zsidóságon kívüli nevek, ezért értelmezésük meglehetősen hipotetikus eredményekhez vezethet csupán. A sasú-hipotézis, amely a kutatásban meglehetősen erősen van képviselve, a bíráló véleménye szerint a legvalószínűbb megoldás lehet arra nézve, hogy YHWH alakja eredetileg honnan származhatott – gondoljunk csak a Bír 5,4-5, vagy a Hab 3,3.7 adataira! A harmadik, vaskori fejezetben a talaj már szilárdabb, hiszen nagy mennyiségű bibliai szöveg áll rendelkezésünkre, amelyek segítségével és kritikai vizsgálatával a jelölt eljut az Omri-dinasztia korának jahvizmusáig. Eközben sikerrel kérdez a dinasztiára vonatkozó, rendkívül ellenséges bibliai szövegek mögé. Ezen a ponton a szerző aktívan használja az ószövetségi bibliatudomány régebbi és legújabb eredményeit egyaránt. Ez az első olyan fejezet, ahol feltárul a szerző munkamódszere: a szöveges források lehető legszélesebb körének bevonása a vizsgálatba (Biblián kívüli szövegeket is ideértve), régészeti leletek (különös tekintettel a szakrális építészetre és az ikonográfiára), majd mindezek alapján egy rész-következtetés levonása. Ezt a rendszert a szerző a dolgozat egészén át következetesen használja, megkönnyítve ezzel az olvasó helyzetét. Az anyag és a források eloszlása miatt érthető módon ez az egész munka egyik leghosszabb fejezetet (45-120. oldal), amelyben a szerző

KK

egészen a babiloni fogság időszakáig követi a jahvista csoportok létét Izraelben, majd Izrael Kr.e. 722. évi bukását követően Júdában. A fejezetben nemcsak a régebben ismert régészeti (például Tel-Dan), illetve epigráfiai leletek (például Kuntillet-Ajrud, vagy Mésa felirata) gondos elemzését találjuk, hanem a régészet (például Tel-Moza) és az epigráfia (például az újabb feliratos edények töredékei) újabb leletei is előkerülnek. A negyedik fejezet időben részben párhuzamosan, ám Palesztinán kívül működő jahvista csoportokkal foglalkozik. Elephantiné, Ezékiel próféta és a köré szerveződő babilóniai kör, samáriai majd a perzsa kori Jehudban tapasztalható jahvizus jelenti a témát. Ez utóbbi kettő elhelyezése ebben a fejezetben problematikus, mert a két utóbbi közösség Palesztina területén működött, a többi azonban nem. A kronológiai helyzetből adódóan a bíráló úgy látja, hogy a szerző az elhelyezést illetően helyes döntést hozott. Problémásnak, ám egyben elkerülhetetlennek tartjuk az al-Yahuduban talált szövegek bevonását a vizsgálatba. Ezek ugyan jól kiegészítik azt a képet, amelyet a Murasu-dokumentumok alapján eddig is birtokoltunk, ám – mivel magángyűjteményből bukkantak – elő, hitelességüket legalább valamilyen szinten kétségesnek tarthatjuk. Az természetesen döntés kérdése, hogy minden mást megelőzően fontos kritériumnak tartjuk-e, hogy a vizsgálatba bevont tárgyak kontrollált ásatásról származzanak. Ha így teszünk, akkor jelentősen leszűkül a vizsgálatba vonható tárgyak köre, ám talán szilárdabb talajon állhatunk. Ám ismétlem, döntés kérdése a választás. A forrásanyag természetéből következően ezen a ponton már érezhető a bibliai anyag háttérbe szorulása – részben a feliratokkal, részben pedig a leginkább görögül író auktorokkal, részben pedig az ókori zsidóság egyéb referencia-műveivel szemben. Az ötödik fejezet a hellenisztikus korba, s ezzel sok tekintetben egy teljesen új környezetbe kalauzolja az olvasót. A zsidóság életterének kitágulásával a dolgozat horizontja is kitágul: Palesztina mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap Egyiptom, amelynek növekvő fontosságát talán semmi sem mutatja jobban, mint a tény, hogy itt kereshetjük a Septuaginta születési helyét, de a leontopoliszi templomot is. Ezen felül alapos elemzés tárgya Qumrán szöveghagyatéka (ez utóbbi önmagában is hatalmas mennyiségű szöveg és szakirodalmi anyag megmozgatását követelte a szerzőtől), Garizim esete (amely esetben a szakirodalom semmivel sem kisebb terjedelmű, mint ha a holt-tengeri tekercsek volnának a kutatás tárgyai), így nem csoda, ha ez a fejezet a dolgozat másik súlypontját jelenti. A dolgozatot monumentális (46 oldal terjedelmű) bibliográfia zárja.

Amint a bíráló fentebb említette, már a cím is magában rejti annak ígéretét, hogy az újszerű megközelítés új tudományos eredményeket hoz. A legrövidebben, áldozva a vizualitásigény oltárán is, a 314. oldal táblázata mutatja meg. Ha pedig ezt a táblázatot a dolgozat egészének összefüggésében szemléljük, akkor kibontakozik előttünk az értekezés által feltárt, új tudományos eredménynek tekinthető megállapítások mindegyike, amelyeket a bíráló az alábbi pontokban lát megfoghatónak:

- A jahvizmus eredete nem köthető teljes bizonyossággal az ókori zsidósághoz. Inkább olyan csoportokról beszélhetünk itt (különös tekintettel a saszú-néven ismert nomád csoportokra), amelyek a történelem egy későbbi pontján részeivé váltak a kialakuló zsidóságnak. Ugarit említése véleményem szerint tovább vizsgálatot igényelne, s akkor még meggyőzőbb lehetne.

- A jahvizmus mint vallástörténeti jelenség története során mindvégig rendkívül szerteágazó képlet volt. A szerzőnek sikerült felvázolnia ezt a bonyolult képletet, jól azonosítva az egyes megnyilvánulási formák jellegzetességeit.
- Az Ószövetségnek a deuteronomiumi teológia alapján álló megállapításai a fogság utáni júdai elit teológiai meggondolásait tükrözik. Ez az elit a jahvizmus minden más, ettől eltérő formáját illegitimnek tartják, s ezért az azokat hordozó közösségeket sem tekintik valódi jahvista közösségnek.
- A samaritánus csoport elődjének tekinthető samáriai jahvizmus és a déli, jehudi jahvizmus a fogság utáni visszatérést közvetlenül követő időszakban még nem távolodtak el egymástól annyira, hogy a kettejük közti, kétségtelenül detektálható teológiai különbségeknek már ekkor szükségszerűen szakadáshoz kellett volna vezetniük.
- Az erecen kívüli szövegleletek tanúbizonysága alapján képet kaphatunk a sabbat intézményének fokozatos, területenként eltérő ütemű, időben elhúzódó bevezetéséről is.
- Végezetül az egyetlen templom megléte elvének viszonylag késői, a hellenisztikus korra datálható megvalósulását emelhetjük ki.

Ez a részletesen kifejtett elemeken alapuló összkép véleményem szerint új kutatási eredményként üdvözlendő. Mivel pedig a szerző ezeket az eredményeket a kutatástörténet alapos kiértékelése után teszi, munkája jól beilleszthető a kutatás modern trendjébe – mindazonáltal annak gyakorta tapasztalható túlhajtásai nélkül.

A dolgozat formai tekintetben megfelel mindazon elvárásoknak, amelyek egy ilyen szintű munkával szemben joggal támaszthatók. Szerkezete világos, a fejezetek felépítése alapvetően azonos. A jegyzetek informatívak, a bírálónak egyetlen esetben sem volt az a benyomása, hogy bármelyikük is csak a jegyzetek szaporításának szándékából született volna. Néhány elütés jelenléte egy ekkora terjedelmű szövegben említést sem érdemel.

A fentiek alapján a dolgozatot nyilvános védésre minden tekintetben alkalmasnak ítélem.

Prof. Dr. Kőszeghy Miklós

PPKE BTK Ókortörténeti Tanszék

Budapest, 2024.09.29.